

Салих СЕЛИМОВИЋ, проф.
Кладница – Сјеница

СРБИ МУСЛИМАНИ И ЊИХОВА ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Муслимани су наша реалност и мора се много озбиљније прићи том делу нашег народа и осветлити га историјски, културолошки и социолошки, јер други и недобронамерни већ одавно раде на њиховом отуђењу, односно њиховој денационализацији. Босна нам мора бити велика и стална поука још од Берлинског конгреса 1878. године, да не идемо даље у ретроспективу, па до Првог и Другог светског рата, и коначно догађаја од 1990, 1992. и 1995. године.

Питање националне идентификације југословенских муслимана и њихове даље судбине увек се поставља и стално актуелизује у време тешких и нестабилних унутрашњих прилика. За то се увек добијала и подршка од спољних фактора, тј. од разних панисламистичких организација, али и од аспираната на наше геостратешке просторе и природне ресурсе. Када је спровођена идеја интегралног југословенства између Првог и Другог светског рата у Краљевини Југославији било је на помолу право решење тог питања. Међутим, томе се супротстављао верско-конфесионални фактор (ЈМО, ИВЗ и СПЦ). Ипак и поред отпора том решењу један круг из врха Југословенске муслиманске организације (ЈМО) већ се 1923. године издвојио и повезао са Србима православцима. То су били Осман Виловић, Ахмед Шерић, Дервиш Омеровић, а посебно се истицао муфтија Маглајлић који је касније постао и Реис-ул-улема Исламске верске заједнице (ИВЗ) Југославије. После увођења шестојануарске диктатуре 1929. тој напредној групи придружили су се

и Мустафа Куленовић, Хасан Миљковић, Салих Баљић и многи други из ЈМО.¹

На то питање, без обзира на одређене специфичности верско-конфесионалног код муслимана, па тиме и специфичности културног карактера, може се одговорити кратко и јасно ако се искључе увек присутни политизовање, прагматизам и интернационализовање тог питања. На просторима ех Југославије муслимани су само оно што и јесу, тј. припадници исламске (мухамеданске) вероисповести што нико не оспорава нити може оспорити, јер је загарантован равноправан третман свих конфесија у уставно-правној регулативи како на нивоу република Србије и Црне Горе, тако и на нивоу Савезне Републике Југославије. Тако је било и у осталим републикама бивше СФРЈ.

Мање више сви наши муслимани знају своје етничко порекло. Знатно већи број муслимана је српског порекла док је муслимана хрватског и албанског порекла много мање, мада су и многи Албанци на српским просторима у великом броју поарбанашени Срби и Црногорци.² Заправо, многи Албанци су били католици или православци српске крви и језика, али су масовно исламизирани током XVII и XVIII века, па и касније. Најчешће су се насилно насељавали на просторе Старе Србије (Косово и Метохија, Стара Рашка, северозападни део Македоније, јер им је то османлијска власт плански омогућавала и дозвољавала као муслиманском елементу који је прихватао и ширио исламску идеологију и турску државну идеју. На тај начин су угрожавани и потисковани Срби који су остали хришћани.

¹ Југословенска муслиманска организација (ЈМО) је формирана на нивоу Југославије. Њени оснивачи били су већ давно преживели феудални беговски слој и са њим повезани елементи. Организација је формирана са паролем „Муслимани на окуп“ како би се мобилисале муслиманске масе за борбу против експропријације ага и бегова, како би се добиле одштете за одузете беглуке и селишта. Све се то радило под паролем „борба за аутономију Босне“ коју су желеле ситнобуржоаске и градске масе. Врхови ЈМО су те пароле брзо издали чим је беговима и агама обећана исплата 225 милиона динара под условом да уђу у Пашићеву владу и да њени посланици гласају за Видовдански устав 1921. године. Познате вође те муслиманске организације били су Мехмед Спахо, Бехмен, Храсница. Већи део врхова ЈМО се оријентисао на почетку Другог светског рата прохрватски и проусташки.

² Јован Томић, *О Арнауџима у Сјарој Србији и Санџаку*, Београд 1913, 22–23; Јован И. Деретић, *Арбанаси у Србији*, „Никола Пашић“, Београд 1999, 17–27; Милић Ф. Петровић, *О исламизацији и албанизацији Срба у Сјарој Србији*, Брезнички записи 9–10, „Пљевљаксе новине“, Пљевља 1998, 6–7; Салих Селимовић, *Историја Сјенице*, НИП „Студент“, Београд 2000, 96, 106.

Уствари, ради се о конституисању бошњачке нације од муслимана на простору бивше Југославије која би била заснована на верској и језичкој одредници (ислам и бошњачки језик), а да Босна и Херцеговина буде матична земља те нације па би се тако добила и територијална одредница. Морамо се подсетити да, без обзира што је често тешко поставити једну свеобухватну општу шему формирања нација, ипак сваку нацију карактеришу релевантна одређења као што су језик, заједничко порекло, етнопсихолошке карактеристике, слични обичаји и традиције, заједнички економски и други општи интереси. Стварање илузорних и сурогат заједница је посебно штетно и неприхватљиво у нашем историјском и актуелном друштвеном миљеу, јер Босна је и српска земља. Од свега тога једино је тачна верско-конфесионална одредница и културне особености које из ње проистичу. Остале одреднице нису тачне и научно прихватљиве, јер као што је већ речено Босна је и српска земља, а бошњачки језик у стварном животу заиста не постоји. Муслимани никада и нису директно постављали своје национално питање, јер нису ни имали националну идеологију све до краја шездесетих година XX в. када је то питање промовисано као школски пример политичког прагматизма. За конституисање нације није довољна само верско-конфесионална одредница и снага политичке жеље и воље. Тај преседан су направили комунисти у бившој СФРЈ и тако наше муслимане довели у многе заблуде и неспоразуме са рођацима, кумовима, побратимима, пријатељима и комшијама који су остали православци, а да и не говоримо о тешко поправљивим политичким импликацијама.

Нешто слично је својевремено покушала и Аустроугарска и њен управитељ окупиране Босне и Херцеговине Бењамин Калај од 1882. до 1903. године (босанска и бошњачка нација). Та идеја је и тада пропала, јер ипак није могла да опстане исконструисана и само пропагандним средствима верификована нација од стране домаћих муслиманских екстремиста, окупатора и спољних панисламистичких организација. И Турци су за време вишевековне окупације називали становнике Босне и Херцеговине, као и неких других наших предела, Бошњацима али у пежоративном смислу (бош-празан, празноглав или „Од 40 Бошњака само један ваља, па ни тај не ваља“). До доласка Турака сви становници Босне означавани су као „Бошњани“ и у српским и у дубровачким изворима. Назив „Бошњак“, као што је већ речено, појављује се тек по доласку Осмалија и под тим појмом означавани су сви становници земље без обзира на конфесионалну припадност. И данас се код босанских Срба појављује презиме Бошњак иако никада нису били мухамеданци. Према томе ни босански ни други муслимани не могу узимати национално име „Бошњак“, а да тиме не оспоре и не одбаце од себе сво-

ју православну сабраћу. Под то бошњачко име, од његове дејтонске ин-аугурације у новембру 1995. године, желе се подвести и сви остали муслимани којих има у Рашко-полимској области, Косову и Метохији, Македонији, Београду иако многи од њих немају никакве везе са босанским муслиманима изузев заједничке религије.

Рашким муслиманима одговара да су Бошњаци из политичких разлога (ослонац и заштита, па и право уселјавања у Босну и Херцеговину) иако се не може никако доказати да су муслимани у Рашкој области пореклом из Босне и Херцеговине. Додуше око 1565. године досељено је нешто Срба православних у Полимље из Херцеговине³ као и један број мухаџира муслимана у другој половини XIX и почетком XX века из Босне у тадашњи Новопазарски санџак, али је то било безначајно у односу на масу домаћих рашких муслимана. Занимљиво је да су ти досељени Срби из Херцеговине у Полимље називани „Бошњани“, „Бошњаци“ иако су били православни.⁴ Пре би се могло рећи да је у Босни веома значајан број муслимана који су пореклом из Старе Рашке као и из осталих делова ослобођене Србије (после I и II српског устанка, стицања аутономије и предаје градова Кнежевине Србији 1862–1867. године). Такођер се стално „заборавља“ да у Босни и Херцеговини живе и православни и католици, односно Срби и Хрвати. Они неће никада пристати да су Бошњаци, јер се тај назив форсира само за муслимане и они би у том случају били денационализовани. Босна је и њихова земља и они нису настали од муслимана већ муслимани од њих. У једној расправи о потреби да Босна добије аутономију у новом државном устројству Југославије после завршетка II светског рата босански политичар Авдо Хумо је јасно рекао да аутономија Босне није само потребна муслиманима већ и њиховој браћи Србима и Хрватима.⁵ Босна није никако могла бити само држава муслимана („Бошњака“) већ и Срба и Хрвата. Са стварањем само муслиманске или бошњачке Босне нису се слагали ни многи други муслимански политичари као што су били Хасан Бркић, Осман Карабеговић, као и познати наши књижевници Меша Селимовић, Скендер Куленовић и др.

Упорност у тим политичким идејама и захтевима постаје контраверзна са тежњама исламске идеологије, боље речено панисламиз-

³ Богумил Храбак, *Муслимани или Бошњаци у Старој Рашкој*, Новопазарски зборник 21/1997, Музеј „Рас“, Нови Пазар, 271.

⁴ Исто.

⁵ *ЗАВНОБИХ*, Документи I, 1943–1944, „Веселин Маслеша“, Сарајево 1966, 229.

ма и фундаментализма који постају проблематични и у неким напредним исламским земљама „јер се само афирмише исламски модел живота и да је ислам једини пут у спасењу живота и човечанства“. Заправо, ислам као идеологија, као начин живота настоји да буде наднационалан, тј. да је небитна етничка и расна припадност.⁶ Изворном исламу је страна идеја нације и ислам треба да ствара само муслиманску заједницу – УМУ (умет). У османском империјалном кругу, који такођер не познаје појам нације, није дошло до тзв. световне диференцијације, тј. на држављане и припаднике народа већ је дошло до духовне диференцијације по конфесионалном принципу.⁷ Припадници верско-конфесионалних заједница означавају се као „milleti“. Тако је „latin millet“ означавао сав католички народ (Млечани, Албанци, Хрвати, Угри), затим „rumski millet“ за све православне Грке и остале православце који нису имали од Турака признате цркве. После обнављања Пећке патријаршије 1557. године појављује се и „Sırf millet“ или српски милет који ће после укидања те патријаршије 1766. године бити ван службене употребе.

Та наднационална исламска идеологија успевала је добрим делом у средњем веку у ближим па и даљим окружењима Меке, Медине, Дамаска, Јерусалима, Багдада, Истамбула, Каира, Кордобе, Самарканда, Бухаре. Зато је ислам и делио свет на тзв. „дар ул ислам“ и „дар ул харб“, тј. на свет ислама и немуслимански свет.⁸ Зато није ни мало случајна појава „Зелене трасверзале“ на Балкану у последње време. Ипак, таква планетарна подела у савременом свету, свету глобализације, без обзира на све недостатке те глобализације, није коегзистентна са испреплетеним економским и политичким интересима и бројним мулти-економским, мултикултурним и мултиполитичким асоцијацијама и интеграцијама. Појава Младих муслимана код нас уочи Другог светског рата чија се идеологија уобличиола после тог рата имала је своје исходиште у панисламизму. Муслиманска декларација Алије Изетбеговића се такођер на томе темељила, односно циљ је стварање Исламистана на темељима Курана, Суне и Шеријата.⁹

⁶ Куран (превод и коментари Чаушевић-Панцо), Стварност, Загреб 1978, 857; Будимир Кошуткић, *Ислам и демократија*, Настава историје 5/1997, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Нови Сад, 101–104.

⁷ Мирко Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве под њурском влашћу (1459–1766)*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд 1965, 151–159.

⁸ Хасан М. Ребац, *Срби муслиманске вере у Босни и Херцеговини*, Летопис Матице Српске, Нови Сад 1925, 110; Кошуткић, цитирано, 104–105.

⁹ Касим Суљевић, *Националност Муслимана*, „Отокар Кершовани“, Ријека 1981, 218; Кошуткић, цитирано, 109.

Појава ислама у нашим земљама, можда сама по себи и неби била неки проблем да наши муслимани, који су највећим делом српског порекла и православне провенијенције, не доприносе својој денационализацији, а тиме и растакању доброг дела српског народа. Историчар Славенко Терзић о томе, између осталог, каже: „Верске разлике међу једнородним становништвом, па отуда знатним делом и различите културне традиције међу муслиманима и православнима као и историјске успомене о сукобима током турске власти, биле су они фактори који су се користили за даљу дезинтеграцију српског етноса“.¹⁰ У српским земљама наши муслимани су одувек знали, поготово горњи слој, да су српске крви и језика (језик никада нису заборавили и данас њиме говоре) све од Иса-бега Исхаковића, Скендер-бега Кастриотија (Кастриотића), Скендер-бега Црнојевића, Мехмутбеговића, Бушатлија, Ахмет-паше Херциговића, Ферхат-паше Вуковића-Десисалића, Махмед-паше Соколовића, Хусеин-паше Бољанића, бегова Љубовића, Мушовића, Селмановића, Бајровића, Расоваца, па све до Омер-паше Латаса и многих других турских достојанственика, културних посленика, уleme. Нажалост данас су то многи заборавили или хоће да заборавае као да то може тек тако. Јуче сам био једно, данас сам нешто друго, а сутра ћу бити ко зна шта. За цело време турске доминације муслимани су сачували свој матерњи језик и бројне хришћанске традиције све до данашњих дана,¹¹ али и свест о припадности српском национу и поред свих настојања да се денационализују (опширније видети у радовима Шукрије Куртчеџајића, Миленка В. Вукичевића, Османа Ђикића, Јована Цвијића, Петра Влаховића, Ејупа Мушовића, Ђамила Сијарића, Секндера Куленовића, Меше Селимовића, Салиха Селимовића и многих других историчара, етнологa, књижевника).

Интимно је право сваког појединца да се у националном смислу осећа како хоће, јер је то у домену људских слобода и показатељ је демократске праксе и ширине у мултинационалним и мултиконфе-

¹⁰ Славенко Терзић, *Уиопреба исламског фактора у балканској стратегији великих сила: Рашка и санџачко њишање*, Настава историје 5/1997, 81.

¹¹ Петар Влаховић, *Бродарево и његова околина*, Београд 1968, 153; Исти, *Остаци хришћанске религије код мухамеданаца у средњем Полимљу*, Огледи бр. 2, Београд 1953, 156; Ејуп Мушовић, *О неким заједничким обичајима муслиманског и православног становништва Пешићера и Бихора*, Гласник Етнографског музеја 43, Београд 1979, 235–237; Салих Селимовић, *Хришћанске традиције код муслимана на Сјеничко-пешићерској висоравни*, Ратковићеве вечери поезије, Бијело Поље 2000; Хусеин Дердемез, *Неке заједничке етнологско-социолошке карактеристике савременог становништва регије Баре*, Новопазарски зборник 19/1995, 281.

сионалним срединама и државама. Међутим, националитет и религијска припадност појединца је ирелевантна у етносоциологији, односно небитни су када је у питању национални колективитет, заправо не могу појединци наметати колективну националну свест.

Османлије и Хабзбурговци и поред бројних међусобних ратова у једном су се потпуно слагали, а то је да не дозволе нашим муслиманима одржавање свести о припадности српском народу. Разним пропагандним и идеолошким средствима раздвајали су Србе муслимане од Срба православних и католика. Разуме се то су чинили због тога да би спречили јединствено наступање у историјски нужном уједињењу српских етничких земаља и рестаурацију српске државности. Још у току првих успеха српске националне и аграрне револуције у Првом српском устанку у борби са Турцима 1804–1807. године Аустрија се забринула могућношћу поновног настанка српске државе јужно од саве и Дунава, јер је то био правац њеног стратешког ширења на Балкану и даље у источно Средоземље. Тај империјални програм ће бити касније формулисан као *Drang nach Osten* (продор на исток) када се појави и уједињена Немачка после 1871. године као империјална сила (и данас се актуелизују ти и слични планови). Аустријски надвојвода Карло Хабзбуршки је у бечком Државном савету 1808. године изјавио да „по сваку цену треба спречити стварање јаче српске словенске државе“...¹² Још тада, а посебно после Кримског рата 1853–1856. године Бечки двор је разматрао могућности за окупацију Босне. Зато се и радило на продубљивању неповерења сталним и бескрупулозним подгрејавањем верских и других зађевица и супротности како би се сузбила српска национална идеја код наших муслимана.¹³ Тако су наши муслимани све више постајали предмет политичко-дипломатских и идеолошких манипулација великих европских сила чији су се геостратешки и економски интереси укрштали на овим просторима.¹⁴ Аустро-Угарска, Немачка, Русија, Енглеска желеле су да реше тзв. Источно питање у своју корист, а на штету Србије и Црне Горе, заправо српског народа, као и осталих балканских народа.

Због свега тога можда је потребно да се мало подсетимо, иако је то све добро познато, на процес исламизације наших домаћих људи. У

¹² Славенко Терзић, *Српски национални покрет између Русије и западних сила*, Настава историје бр. 3, Друштво историчара..., Нови Сад 1996, 52.

¹³ Цитирано, 55.

¹⁴ Салих Селимовић, *Рашка област и политичко-дипломатске манипулације око тог простора*, Брезнички записи 9–10, Пљевља 1998, 21–37; Терзић, цитирано, 52.

XV, XVI и XVII веку конвертита је било мало изузев у ретким градовима, варошима, паланкама и трговима, јер није било ни лако ни једноставно мењати своју веру и прихватити веру освајача и окупатора. Први исламизирани мештани у пописима се пописују најчешће као синови Абдулаха (Абдулах-роб божији) или синови Хамзе (Хамза на турском значи лав) како би прикрили своје хришћанско порекло. Тако се у Старој Рашкој, примера ради, помињу први домаћи исламизирани људи као Сефер, син Абдулаха, Хизр Абдулахов и сл. Ипак било је и оних који нису крили своје хришћанско порекло па су се у пописима исказивали као Мехмед, син Рајков, Хамза син Ђурин, Хасан и Грајан су браћа (један брат исламизиран, а други остао у хришћанству)¹⁵ и сл. мада је у неким деловима Босне било масовније исламизације, али из посебних узрока. Радикалније исламизације није било код становништва у Поморављу, Шумадији, Подрињу, Полимљу, Сјеничко-пештерској висоравни све до почетка XVIII века веровано и због тога што је Пећка патријаршија била обновљена 1557. године, као што ће бити масовније исламизације после укидања те патријаршије 1766. године.

Они који су прелазили на ислам називани су Турцима иако то нису били, али се сматрало да исламизирање значи „турчење“ зато што су Турци били носиоци исламизације на нашим просторима, мада то није значило скоро ништа у мењању етничких особина (језик, менталитет, многи обичаји). Многи муслимански књижевници писали су на свом српском матерњем језику, а било је и оних који су писали и на турском, арапском и персијском језику. Муслимански песник Хеваји 1631. године пише увод за речник српско-турских речи.¹⁶ Мирољуб Јефтић у једном свом раду каже: „Нико није постајао Турчином актом примања ислама“.¹⁷ Сигурно се и претераном и неадекватном употребом имена влах настојало на што већем дистанцирању муслимана од православних као и сталним инсистирањем да су православни Срби „Власи“, а муслимани „Турци“. Ипак, као што смо видели на неким примерима угледних Срба муслимана није се баш олако могла променом вере мењати и етничка припадност и поред упорног настојања да се религијом прикрива етничка, односно национална свест покорених и исламизираних припадника балканских народа. Касније феудална класа ага, бегова, ајана

¹⁵ Ејуп Мушовић, *Сјеничка нахија у XVI в.*, Новопазарски зборник бр. 4/1980. Музеј „Рас“, Нови Пазар, 39–63.

¹⁶ Владимир Ђоровић, *Муслимани у новијој српској књижевности*, ПРЕГЛЕД XX, XXI, XXII и XXIII (9, 10, 11, 12. 1912.), Сарајево 1913, 442.

¹⁷ Мирољуб Јефтић, *Ислам и национализам на примеру Албанаца*, Настава историје бр. 5, Нови Сад 1997, 85.

и капетана ради очувања својих већ анахроних феудалних привилегија измишљали су неке муслиманске посебности које нису имале никакво друго утемељење осим културно. Они су то чинили не само из економских већ и из политичких разлога како би очували економске, али и привилегије владајућег слоја. Огромна маса пауперизованог и пролетеризованог муслиманског света и поред пристајања да следи такву политику свог естаблишмента није имала скоро никакву свест о некој посебној националној припадности. Једноставно били су само муслимани. У вези с тим карактеристична је констатација социјалдемократа Босне и Херцеговине за време аустроугарске окупације у којој се каже: „Политика ага и бегова бијаше једина политика муслиманског народа, народа који не зна којем народу припада, јер су се и даље називали само муслиманима“.¹⁸

Многи примери нам казују да не треба сметнути с ума да је било успеха у однарођавању, односно денационализацији поготово код обичног муслиманског света, али и неке муслиманске грађанске странке сматрале су и 1917. године „на крају крајева, да муслиманима недостаје национална свест“.¹⁹ И следећи пример је веома илустративан. Многи наши муслимани су у време исељавања у Турску тражили да се иселе баш у ту земљу која по њиховом схватању представља њихову праву домовину без обзира што их је од Турака одвајало порекло, језик, менталитет, многе традиције и територија. Једина спона била је религија. Већ у другој и трећој генерацији били су потпуно денационализовани, јер су морали да се изјашњавају као Турци и у својим презименима нису могли задржати наставке „ић“ и „ов“. На свом матерњем језику немају школе, никакве медије нити могу штампати књиге и разне друге публикације и поред тога што данас у Турској има 6–7 милиона потомака наших исељеника (опширније видети радове: Х. Мехмедбашић, *Наши исељеници у Турској Републици од Једрена до Искендеруна*, Исељенички алманах '87, Сарајево 1986, 129, 130; С. Смалтић, *Kalafat коу код Биће-насеље босанских исељеника Муслимана*, Географски преглед XI–XII за 1967/68, Сарајево, 159–167, *Yazlık коу-највеће босанско село у Адапазарском вилајету*, Географски преглед XI–XII, Сарајево 1969, 159–167; *Национални осјећај исељеника Муслимана српскохрватског језика у Турској*, Факултет политичких наука, Сарајево 1971; *Муслимани српскохрватског језика у Турској*, IX конгрес географа Југославије, Сарајево 1974, 239–249, затим радови

¹⁸ „Глас слободе“, бр. 4 од 12. јануара 1918, Сарајево.

¹⁹ „Глас слободе“, бр. 39 од 16. јануара 1917, Сарајево.

Ејупа Мушовића, као и радови других историчара, географа, етнолога). Ти наши муслимани и њихови потомци ни до данас нису потпуно интегрисани у турско друштво и најчешће живе као посебне заједнице у предграђима великих градова, посебним селима или деловима села и тешко се одлучују на удадбено-женидбене везе са „Туркушама“ па и другим националним заједницама. Када би неког од наших исељеника муслимана у Турској питали којег је порекла одговорали би да су „муслиманске вере“ избегавајући да кажу своје најчешће српско порекло, мада међу њима има и оних који то не крију.²⁰ Па и код самих Турака није била развијена национална свест до појаве османизма и кемализма. Турчин је био синоним за муслимана, јер је Турска била типична теократска држава до појаве Кемала Ататурка и укидања Халифата. Међутим код Албанаца није било баш тако. Њихов академик Стефанаћ Поло о томе, између осталог, каже: „Масовна исламизација Албанаца у XVII веку изазвала је јаку идеолошку поделу, али није угасила национално осећање“.²¹

Код многих наших Срба муслимана ипак се задржало национално осећање, посебно код интелектуалаца. Међутим трагично је да су веома често Срби и православни и муслимани служили освајачима и окупаторима из супротних табора па су их упућивали једне на друге да се боре за туђе политичке и економске интересе па су и на тај начин удаљавани једни од других што је и те како помагало однарођавање. Много је таквих примера из наше прошлости, али најжалост и садашњости. Довољно је поменути само Војне Крајине и са турске и са аустријске стране границе, њихове међусобне вековне ратове, устанке где су и Срби били супротстављени Србима, а за туђи рачун и своју непоправљиву штету. Најбоље се може илустровати пуна српска трагедија у битки код Сланкамена у којој су Срби православни као аустријски војници натерали хиљаде Срба муслимана као турских војника у Дунав где су нашли смрт. Аустријски командант је Бечу јавио кратко: „Богу и Рацима, (тј. Србима) захваљујући добили смо сјајну битку“.²² Аустријанци су се хвалили по Европи на сјајној победи не помињући нигде Србе. Турски командант код Сланкамена јавио је султану да је доживео „страшан пораз, кога су проузроковали Бошњаци (Бошњацима су тада називани сви

²⁰ Марко Дого, *Муслимани као етничке и верске заједнице у југоисточној Европи између два светска рата*, Настава историје бр. 5, Нови Сад 1997, 118 (ФН бр. 10).

²¹ Јефтић, цитирано, 84.

²² Хасан М. Ребац, *Деловање Ислама на националну свест наших муслимана*, „Братство“, XIX, 32 књ. Друштво „Свети Сава“, Београд 1925, 181.

који су говорили српским језиком, а поготово они који су били из Босне), царске издајце (који су служили аустријском цару)“.²³ У Првом српском устанку домаћи муслимани су се борили на страни султана бранећи турску државну идеју, поготово у другој и завршној фази устанка. Додуше, још од Кандијског (1645–1669) и Бечког (1683–1699) рата почела је диференцијација на верско-конфесионалној основи нашег домаћег становништва и по правилу муслимани су били на страни Османлија, а хришћани на страни Аустрије, Венеције и Русије. Турци су успели да на верској основи хомогенизују Србе муслимане, као и Албанце и Хрвате муслимане. Ватикан и западне европске силе су Србе користили против Турака настојећи и да изврше унијаћење Срба православаца добро пазећи да се онемогући стварање српске државе јужно од Саве и Дунава. Појавом Русије као велике силе на европској политичкој сцени констелација снага променила се у корист Срба па је и био могућ почетак борбе за рестаурацију српске државе и васкрсавање српског народа као фактора на Балканском полуострву и југоисточној Европи и војно и политички.

На просторима српских етничких и историјских земаља, заправо у ретким градовима, варошима и паланкама, углавном од друге половине XVI в. домаће исламизирано становништво представљало је већину док је сеоско становништво које је било далеко бројније од градског остало у хришћанству. Било је и ретких појединаца у градским срединама као представника турске власти или као припадника војних посада у тврђавама које су били странци (Турци, Арапи, Арбанаси, Курди, Јермени, Татари), али је њихов утицај на етничке и демографске процесе био безначајан. Први наши исламизирани људи били су појединци из редова преостале српске властеле, трговаца и занатлија, затим из редова сточара влаха. Сељаци ратари су то веома ретко чинили, а и када би се то десило обично би после исламизирања одлазили у градове. Купљење данка у крви (девширма) имало је знатног значаја у процесу исламизације, али то је већ било својеврсно насиље освајача.

Узроци исламизације били су вишеструки, али је јасно да се ислам није прихватао зато што је био бољи од православља или католичанства. Пре свега ислам је био вера коју је донио освајач и окупатор. Прихватањем исламске вере стицале су се веома значајне привилегије економске природе као и право и могућност учешћа у владајућим структурама (управне, војне, полицијске, правосудне). Разуме се да је било и других узрока исламизације као заметање трагова због крвне освете

---

²³ Исто.

која је код нас била доста уобичајена, мада много мање него код Арбанаса, затим и због других тешких криминалних аката (пљачке, разбојништва, одметништва), али и због женидбе муслиманкама итд. Међутим било је и насилне исламизације, поготово у граничним подручјима са хришћанским државама као и на важним војностратешким и политички осетљивим тачкама и поред куранске толерантности према иноверцима монотеистичких религија (хришћанство, мојсијејство), јер су преовладавали турски државни интереси.

Било како било ти наши муслимани су у великом броју постајали део турског владајућег слоја и доминирајуће, односно владајуће државне исламске религије. У том смислу су и прихватани као и остали Турци, јер „Турчин је био синоним за муслимана“,²⁴ па је и самим тим наш муслиман био на путу да се денационализује. Вук Караџић о томе каже: „У царству турскоме ко гођ вјерује у свјеца Мухамеда он се зове и јест Турчин“.²⁵ Генијални Вук је знао да они ипак нису прави Турци и стално је помињао и писао да Срба има од три вјерозакона – православци, мухамеданци и католици. Многи наши исламизирани сународници успели су да се уздигну до највиших државних, војних и других положаја у Османском царству као што су: велики везири, везири, беглербегови, санџак-бегови, паше, реиси, муфтије, кадије (о томе опширније видети: *Наши знаменити Босанци и Херцеговци, Знаменити Срби муслимани, Муслимани Црне Горе, Османско царство, Историја Османског Царства, Историја Срба* и др.).

О исламизацији треба рећи и то да је најрадикалнији карактер имала у XVIII и до краја друге половине XIX века. Карактеристичан је пример скорије исламизације на Пештери о којој се говори у једној репортажи „Новина читалишта београдског“: „... (На Пештери) има и таквих домова, у којима се налазе по два брата, пак један верује Христа, а други Мухамеда, један клања, а други се крсти. У неким кућама има и по три брата и сви држе да су Турци, а отац им је Србин, и тако синови клањају, а отац се крсти, а кад Бајрам дође, сви заједно прославе, отац иде у цркву, а синови у џамију. У овим пределима и то се може наћи да два брата Турчина, у једној кући живећи, један држи за жену булу, а други хришћанку, па једној име Ана, а другој Назија“.²⁶ Посебно је била масовна исламизација, а добрим делом и албанизација, нашег живља

²⁴ Јефтић, цитирано, 85.

²⁵ В. Станисављевић, *Српска национална револуција у делима Вука Стефановића Караџића*, Горњи Милановац 1987, 8.

²⁶ „Новине читалишта београдског“, бр. 12 од 12.III 1848.

на Косову и Метохији доласком католичких или делом већ исламизираних Арбанаса. У том периоду снажан талас исламизације захватио је и југоисточни део Рашке области, као и Сјеничко-пештерску висораван, Полимље и Потарије.

Француски публициста Гастон Гравје, који је пропутовао бивши Новопазарски санџак 1912. године, за наше муслимане је тада, између осталог, записао: „То становништво је српске крви, типа и језика, али се дели онако као у Босни, – само без католика –, на два врло одсечена елемента: с једне стране муслимани, а с друге православни хришћани. Једни се називају Турци, а други Срби: једни веле да говоре „бошњачки“, а други „српски“ и даље у свом истом раду *Новопазарски санџак* француски научник Гравје пише: „Инстинкт расе се... одржава врло живахан, чак и код ових преобраћених Срба, убеђених муслимана који су без сваког националног осећања очували пркосни, али у исто време конзервативан дух...“.²⁷

Аустроугарски цивилни комесар у Пљевљима Симон Јоановић је у својој студији „Новопазарски санџак 1878–1900. године“ о становништву Старе Рашке записао и ово: „... вера је те припаднике исте нације поделила на две, једна од друге строго одвојене половине: муслимане и хришћане...“.²⁸ Јоановић у том истом делу пише да и једни и други (муслимани и хришћани – С. С.) говоре српским језиком.²⁹

Крајем XIX и почетком XX века за време аустроугарске окупације Босне и Херцеговине у фази борбе за верско-просветну аутономију и православних и муслимана дошло је до веома значајне сарадње. У тој сарадњи посебно су се истицали интелектуалци и јавни радници подржавајући једни друге у оправданим захтевима према аустроугарским окупационим властима. Велики број муслиманских интелектуалаца бавио се књижевним и политичким радом с циљем да се код босанских муслимана пробуди српска национална свест. Они су своје књижевне и публицистичке радове објављивали у српским часописима у Босни, Војводини и Србији (Босанска вила, „Зора“, Херцеговачки бисер, „Босанско-херцеговачки гласник“, „Самоуправа“, „Гајрет“ и др). Међу тим интелектуалцима посебно су се истицали Дервиш-бег Љубовић, Салих Карабеговић, Авдо Карабеговић, Авдо Карабеговић Хасанбегов, Омер-

²⁷ Гастон Гравје, *Новопазарски санџак* (репринт), Завичајни музеј, Нови Пазар 1977, 10–11.

²⁸ Симон Јоановић, *Новопазарски санџак 1878–1900*, Новопазарски зборник бр. 9, Музеј „Рас“, Нови Пазар 1985, 142.

²⁹ Исто.

бег Сулејманпашић, Смаил-ага Ђемаловић, Осман Ђикић и његова сестра Хатица Ђикић која је била прва муслиманска интелектуалка међу Србима муслиманима, и многи други. У почетку су називани србофилима, а нешто касније Србима муслиманима. Да тај рад није био узалудан и да је муслиманска омладина прихватала такво определење најбоље говори масовност и рад покрета муслиманске омладине окупљене око Османа Ђикића која се почела јасно и отворено називати Србима муслиманима.³⁰ Да је тај национални рад заиста био успешан наводимо само један пример. У мостарској гимназији пред Први светски рат било је 139 ученика муслимана који су се српски осећали. Када је избио I светски рат сваки од тих 139 ђака Срба муслимана био је хапшен, затваран, мучен и шиканиран на разне начине од стране аустријских окупационих власти.³¹ Неки од њих су морали да у притвору изјављују да су Хрвати и одмах би били пуштени, јер је то био једини начин да се спасавају од батина и мучења. Један од тих ухапшених гимназијалаца у сарајевском велеиздајничком процесу је, између осталог рекао да му је „много жао што нисам био активнији на раду српске заветне мисли, јер осећам да се и поред моје слабе активности примичу бели орлови и да ће ускоро и овамо донети светлост и слободу.“³² То је био Ибрахим Алајбеговић и умро је у страшним мукама од мучења и пре изречене пресуде. Стално је истицано „Брат је мио, које вере био“. Многи муслимански интелектуалци дали су значајан допринос српској књижевности и националном раду у Босни и Херцеговини.³³

Аустроугарска је свим средствима и бескрупулозно сузбијала то буђење српске националне свести код муслимана. Трудила се да бар неутралише тај интелектуални круг Срба муслимана. Дајући вакуфско-просветну аутономију муслиманима радила је на верској хомогенизацији продубљујући и подстичући већ помало заборављане старе зађевице и супротности. Покушавала је да промовише „босанство“, па затим „бошњаштво“, „ширећи страх од Срба и Србије у чему је делимично и успела, јер је уочи и у току самог Првог светског рата дошло до појаве србофобије, прогона Срба, па и терања у логоре. Посебно су били велики погроми над Србима у источној Босни које је спроводио тзв. шуцкор под командом Адемаге Мешића.

³⁰ Хасан М. Ребац, *Срби муслиманске вере у Босни и Херцеговини*, *Летопис Матице српске*, књ. 305, св. 1–2, Нови Сад 1935, 109–118.

³¹ Ребац, *Деловање Ислама...*, 182.

³² Цитирано, 182–183.

³³ Ђоровић, цитирано, 449.

После I светског рата такођер је велики број муслиманских интелектуалаца, па и других, био наклоњен српској националној идеји и враћању свом српском етносу, али као Срби муслиманске вере. Велику подршку и помоћ у томе пружио је и лично краљ Александар Карађорђевић и кроз делатност културно-просветног друштва „Гајрет“. Посебне заслуге у том патриотском раду заслужују Осман Ђикић који је био и дугогодишњи генерални секретар друштва „Гајрет“, затим Хасан М. Ребац, Ахмед Мехмедбашић и многи други. У Скопљу је основана Велика медреса коју су оснивачи називали „Медреса краља Александра“. Прва генерација медресаната уписана је школске 1925/26. године иако је одлука о њеном оснивању донесена још 28. априла 1924. године.³⁴ Велики отпор оснивању и каснијем раду те средње верске школе која је требала да даје образован свештенички муслимански кадар пружали су Албанци на челу са Ферхат-бегом Драгом из Косовске Митровице и Аћиф Хациахметовић Бљуца из Новог Пазара као и полуписмено и конзервативно свештенство из редова Исламске верске заједнице. Они су своје супротстављање објашњавали наводним страхом да ће им „Бошњаци посрбити њихову дјецу“, затим да школа није довољно вјерска, да се Медреса претворила у „завод за музиканте и танцмајсторе“.³⁵ Ферхат-бег Драга и Аћиф Хациахметовић били су познати као присталице великоалбанске идеје и упорно су радили против Србије и Југославије па су се свим средствима борили за сузбијање српске националне идеје код муслимана, односно за њихову денационализацију. Раније су Турци радили на турцизирању муслимана у Старој Србији и Босни, Албанци на албанизирању, такођер у Старој Србији, а Хрвати на кроатизирању у Босни, па на почетку Другог светског рата и у Рашкој области. Једино им се није дозвољавало да буду оно што у највећем делу и јесу, тј. Срби муслиманске вере. И поред свега мање више сви ученици „Медресе краља Александра“ били су присталице српске националне идеје и осећали су се као Срби муслимани. Та медреса је трајала осам година и била је у рангу гимназије, јер је осим предмета за верску наобразбу имала и предмете предвиђене наставним планом и програмом за гимназије. Школа је почела да ради са 58 ученика, а након осам година попуњени су сви разреди и имала је увек између 205 и 230 ученика. Медресу је завршило девет генерација са 190 ученика.³⁶ Начелник

---

³⁴ Мустафа Мемич, *Ученици Велике медресе и револуција*, Новопазарски зборник бр. 6, Нови Пазар, 1982, 75.

³⁵ Цитирано, 76–77.

³⁶ Исто.

у Министарству вера Краљевине СХС и каснији професор Велике медресе Хасан М. Ребац позивао је све патриотске снаге да посвете већу пажњу буђењу националне свести код Срба муслимана.³⁷

У бившој ФНРЈ, и касније СФРЈ, комунисти су радили на сепарирању српског народа да би створили неку привидну политичку и економску равнотежу у Југославији. Због тога је настављена још интензивнија денационализација Срба муслимана, јер је пропагандно усмеравано опредељивање муслимана као Хрвати, Турци, Албанци, муслимани неопредељени. И то је касније напуштено па су крајем шездесетих година XX века на високим форумима Савеза комуниста Југославије, која је била једина и владајућа партија, донете одлуке да се муслиманима призна националност као таквим, тј. Муслиман у националном смислу. Такве одлуке су донели ЦК СКЈ и ЦК СК БиХ. Те одлуке високих партијских форумца биле су акт политичког волунтаризма али и, поред тога добиле су верификацију и државних органа кроз уграђивање у Амандмане на Устав из 1963. године. Коначна увертира у разградњу Југославије била је устав који је донешен 1974. године и Муслимани као нација ушли су у тај Устав што ће бити посебно катастрофално за Босну и Херцеговину у којој се није смела десити никаква мајоризација што је било неизбежно у случају дезинтеграције Југославије. У случају распада земље неминуно је било и цепање Босне и Херцеговине, али због изузетне измешаности њеног становништва све три конфесије то је морало на крају довести до грађанског рата. То се нажалост и десило почетком априла 1992. године после исфорсираног и преурањеног признавања независности Босне и Херцеговине. Крвави грађански рат у Босни и Херцеговини трајао је до јесени 1995. године.

Признавање муслимана у Југославији као посебне шесте нације био је својеврстан преседан, јер се политичким одлукама не конституишу нације, а ни нечијом вољом, боље рећи самовољом. Нације се формирају једним дугорочним историјским, етносоциолошким, економским и културним процесом. На Балканском полуострву су и верско-конфесионална одредења била значајан фактор у конституисању нација, али не и једини, а поготово не и пресудни.

Међутим, ни то није био крај у тражењу, боље речено у лутању за националним идентитетом наших муслимана. Странка демократске акције је после свог оснивања 1990. године радила на проналажењу тог муслиманског идентитета у националном смислу, али адекватног реше-

---

³⁷ Ребац, цитирано, 187.

ња није било. Ипак су се одлучили да су наши муслимани Бошњаци и то су записали у одлукама скупштине СДА 1992. године. Приликом потписивања мировног уговора у новембру 1995. године у Дејтону између све три зарађене стране у Босни и Херцеговини инаугурисана је и бошњачка нација чија је матица у Босни и Херцеговини. Муслимани су по други пут проглашени за Бошњаке, али само они, као да у Босни и Херцеговини не живе и други народи од којих су најбројнији Срби и Хрвати. Ако су само муслимани Бошњаци шта су у том случају Срби и Хрвати који одвајкада живе у Босни и Херцеговини. Сва та решења су исполитизована и вештачка творевина (створена највише пропагандним и квазинаучним средствима). Исконструисана национална посебаност је тешко одржива, поготово на дуже стазе, јер наука не трпи политизоване конструкције о националном идентитету било које нације. Наши муслимани су остали негде на сред пута, јер није дошло до националне институционализације, мада се сада ради на националној идеологизацији бошњачког националитета и стварању бошњачких националних институција (удружења, друштва, медији, амблеми, али ипак без оних класичних и по редоследу битних националних институција). Трагикомично је да се наши муслимани све до данас подводе под разне одреднице као: „Турци“, па „Бошњаци“, затим „Хрвати“, муслимани као верска заједница, муслимани национално неопредељени, „Муслимани“ у националном смислу, и на крају, поново „Бошњаци“. Очигледно је да су Срби муслимани постали монета за поткусуривање у међународним политичко-дипломатским манипулацијама, посебно од Берлинског конгреса 1878. године па све до данас.

Наш велики књижевник Меша Селимовић је у праву када је у свом великом делу „Дервиш и смрт“ кроз уста једног свог лика рекао: „Ни с ким историја није направила такву шалу као с нама (муслиманима – С. С.) – јуче смо били оно што данас желимо да заборавимо. Али нисмо постали ни нешто друго...“.³⁸ Знао је умни Селимовић да то тражење, лутање и наметање неког другог националног идентитета Србима муслиманима највише наноси непоправљиве штете. Тако постају „репа без корена“ и поток којег могу да прогутају свака река, а камоли море.

---

³⁸ Меша Селимовић, *Сјећања*, Слобода, Београд 1977, 330–331.

Salih Selimović

MUSLIM SERBS AND THE PROCESS OF THEIR DENATIONALIZATION

Summary

The Ottoman Turks had been the carriers of the islamization of the Christians in the Yugoslav lands, so the converted ones had been called the Turks, which was the case with our Muslims as well. Thus they had enjoyed the privileges of the ruling religion and carriers of that religion, i.e. the Turks. That was the way that local Christians had treated the local Muslims. But, converting to Islam, the Muslim could not have changed their ethnicity, i.e. to stop being Serbs, Croats, Albanians, regardless the efforts of the Islam to become supranational. Many converted Serbs had reached the highest ranks in the Ottoman state hierarchy, being important officials in the state administration and army, from sandzak-beys to the Great Vizir. In our lands, the biggest number of sipahis, agas and beys had been the local converts. We will mention, just as the example, a couple of such officials, that had never forget their origin and language, such as: Isa-beg Ishaković, Skender-beg Crnojević, Ahmet-paša Hercegović, Husein-paša Bojanić, Mehmed-paša Sokolović, Ferhad-paša Sokolović, Hasan-paša Predojević, Hudaverdi-paša Mahmutbegović, Sulejman-paša Skopljak and many others.

All Muslims in our lands still speak Serbian, with a lot of adopted Turkish words, but it does not mean that they speak a different language, because all developed world languages had adopted the foreign words, in greater or lesser measure. Even today, the Muslims had kept many Christian and Serbian popular customs, especially in the rural surrounding (Christmas, St. Sava's Day, Day of Forty Martyrs, St. Peter's Day,). The Turks had called our Muslims the Bosnians, and their language Bosnian. But, they had called the Christians by the same name, so it is not rare case, even today, to find family name Bošnjak with the Orthodox Serbs.

After the occupation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary in 1878, and specially during the rule of the Benjamin Kalay (1882-1903) the very persuasive campaign regarding the Bosnian nation and Bosnian language had begun. As the characteristics of that synthetic nation Islamic religion, Bosnian language and territory of Bosnia and Herzegovina were taken, although the inhabitants of these lands had differed only in religion (being Muslims, Orthodox and Catholics). Such propaganda had been spread to the regions of Old Raška, Kosovo and Metohia, Macedonia, which was the direction of the strategic spreading of the

Austria-Hungary, and its and German capital toward Thessalonica and Eastern Mediterranean. The aim of such a policy was to separate the Serbian nation, to amputate the Serbian lands and to make difficulties for creation of unique Serbian national state, which would be the obstacle for accomplishing of famous Drang nach Osten and solving of the Eastern Question on its behalf.

Regardless that strong and unscrupulous propaganda, the large number of Serbian intellectuals had fought, with their political, scientific and cultural work instead of arms, for the Serbian national idea, thinking and proving that the Muslims were what they were and nothing else. We will mention just a few among them, such as: Derviš-beg Ljubović, Salih and Avdo Karabegović, Avdo Karabegović Hasanbegov, Omer-beg sulejmanpašić Skopljak, Smail-aga Ćemalović, Osman Djikić and his sister Hatidža, Hasan M. Rebac, Ahmed Mehmedbašić, Mustafa Mulalić, as well as the distinguished members of the Yugoslav Muslim Organization Osman Vilović, Ahmed Šerić, Derviš Omerović, Reis-ul-ulema Maglajlić, Mustafa Kulenović, Hasan Miljković, Salih Baljić. In the recent times we should mention Avod Humo, Osman Karabegović, Hasan Brkić, Murat Šećeragić, Meša Selimović, Skender Kulenović, Ćamil Sijarić, Iso Kalač, Midhat Muratbegović and others.

The Muslims are still trying to find their national identity. Their wandering and political games played within and outside the country are tragic and comic, at the same time. That was clearly expressed by the words written by our famous writer Meša Selimović, in his famous novel „The Dervish and the Death”: „The history make the biggest joke with us (Muslims - S.S.) - yesterday we were what we want to forget today. But, we have not become someone else“.